

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه پیام نور مرکز تهران

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد «M.A»

زبان و ادبیات فارسی

عنوان :

نقد بلاغی ترجمه نهج البلاغه (دکتر سید جعفر شهیدی)

با تأکید بر صور خیال در ۱۰۰ خطبه اول

استاد راهنما

دکتر فاطمه توکلی

استاد مشاور

دکتر بهناز پیامنی

نگارش

رویا اسدی

سپاسگزاری و قدردانی

با تشکر و قدردانی از زحمات استاد راهنمایم سرکار خانم دکتر فاطمه توکلی که با حلم خویش شکوفایی درخت علم را در برهوت جان من به انتظار نشسته و همچنین تمامی رنج‌های استاد مشاورم سرکار خانم دکتر بهناز پیامنی که ثمره علم خویش را صادقانه در اختیارم قرار دادند و همچنین از تمام دوستان و عزیزانی که در تهیه و تنظیم این پایان‌نامه مرا یاری نمودند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

اهداء ، تقدیم:

به همسر مهربانم جناب آقای علی فولادی که ذره های بودن، در کشش های
یادش جمع می آمدند و آنگاه واژه ها از عدم تا اقلیم وجود راه می سپردند

به ثمره زندگی ام ، آیلین که همواره همدم و همراه من بود

و تقدیم به همه آنان که شادی و غم به رضای دوست می سنجند

چکیده

کتاب نهج البلاغه آینه اندیشه های سیاسی، تربیتی و کارنامه حکومتی امیرمؤمنان علی (ع) است که شامل بخشی از سخنان، کلمات و نامه های ارزشمند حضرت علی (ع) است که ایشان در مناسبتهای گوناگون بیان داشته اند که دو خصوصیت ویژه داشتند اول: زیبایی و فصاحت و بلاغت بی نظیر آن دوّم: تأثیر شگفت انگیز که هر شنونده ای را تحت تأثیر قرار می دهد.

نهج البلاغه چندین بار به فارسی ترجمه شده است و فاضلان بزرگوار شرح هایی بر آن نوشته اند و بارها به چاپ رسیده است تفاوت یا مزیت ترجمه ای که بر روی آن کار شده است (ترجمه دکتر سید جعفر شهیدی) علاوه بر صحت و امانتداری، در مراعات ویژگی ادبی این اثر جاودانی یعنی به کار بردن صنایع لفظی و آرایش های ادبی از جمله استعاره، تشبیه و ... است که در برگردان فارسی تا آنجا که ممکن بوده مورد توجه قرار گرفته اما با این همه معنی فدای آرایش لفظ نشده است.

نتیجه کلی که نمایانگر کوشش و تلاش بی دریغ مترجم بوده است که تا جایی که توانسته است در ترجمه و برگردان عربی به فارسی از فصاحت و بلاغت این کتاب نکاسته و میزان گستردگی استفاده از تشبیه و استعاره در ترجمه خطبه ها بیشتر از کنایه و مجاز می باشد بنابراین این ترجمه یک ترجمه فنی، ظریف و دقیق است و این معنی در مورد کتابی که آن را «فروتر از کلام خدا و فراتر از سخن بشر» گفته اند به مراتب صدق بیشتری دارد.

واژگان کلیدی: (نقد بلاغی، نهج البلاغه، ترجمه دکتر شهیدی)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	نقد تحقیق
۶	مقدمه
فصل اول : کلیات	
۱۴	اهداف تحقیق
۱۴	روش تحقیق
۱۵	سوالهای اساسی تحقیق
۱۵	ضرورت تحقیق
۱۵	پیشینه تحقیق
فصل دوم: صورخیال	
۱۷	صورخیال
۱۷	کلیات سبک ادبی
۱۹	اقسام تصویر
۲۰	تعریف تشبیه
۲۰	ارکان تشبیه

۲۱انواع تشبیه
۲۲استعاره
۲۳ارکان استعاره
۲۴انواع استعاره
۲۶فرق کنایه با مجاز و استعاره
۲۷انواع کنایه
۲۷انواع کنایه از نظر وضوح و خفا
۲۸مجاز

فصل سوم: صورخیال در خطبه ها

۳۲خطبه ۱
۴۱خطبه ۲
۴۶خطبه ۳
۵۲خطبه ۴
۵۴خطبه ۵
۵۶خطبه ۶
۵۶خطبه ۷
۵۶خطبه ۸
۵۷خطبه ۹

٥٨	خطبه ١٠
٥٨	خطبه ١١
٥٩	خطبه ١٢
٥٩	خطبه ١٣
٦١	خطبه ١٤
٦١	خطبه ١٥
٦٢	خطبه ١٦
٦٥	خطبه ١٧
٦٨	خطبه ١٨
٦٩	خطبه ١٩
٧٠	خطبه ٢٠
٧٠	خطبه ٢١
٧١	خطبه ٢٢
٧٢	خطبه ٢٣
٧٤	خطبه ٢٤
٧٤	خطبه ٢٥
٧٧	خطبه ٢٦
٧٩	خطبه ٢٧

٨٢	خطبه ٢٨
٨٥	خطبه ٢٩
٨٦	خطبه ٣٠
٨٦	خطبه ٣١
٨٧	خطبه ٣٢
٩٠	خطبه ٣٣
٩١	خطبه ٣٤
٩٣	خطبه ٣٥
٩٤	خطبه ٣٦
٩٤	خطبه ٣٧
٩٦	خطبه ٣٨
٩٦	خطبه ٣٩
٩٨	خطبه ٤٠
٩٨	خطبه ٤١
٩٩	خطبه ٤٢
١٠٠	خطبه ٤٣
١٠١	خطبه ٤٤
١٠١	خطبه ٤٥

١٠٢	خطبه ٤٦
١٠٣	خطبه ٤٧
١٠٤	خطبه ٤٨
١٠٤	خطبه ٤٩
١٠٥	خطبه ٥٠
١٠٦	خطبه ٥١
١٠٧	خطبه ٥٢
١٠٩	خطبه ٥٣
١٠٩	خطبه ٥٤
١١٠	خطبه ٥٥
١١١	خطبه ٥٦
١١٢	خطبه ٥٧
١١٢	خطبه ٥٨
١١٣	خطبه ٥٩
١١٤	خطبه ٦٠
١١٤	خطبه ٦١
١١٤	خطبه ٦٢
١١٥	خطبه ٦٣

١١٥	خطبه ٦٤
١١٨	خطبه ٦٥
١١٩	خطبه ٦٦
١٢١	خطبه ٦٧
١٢١	خطبه ٦٨
١٢٢	خطبه ٦٩
١٢٣	خطبه ٧٠
١٢٤	خطبه ٧١
١٢٥	خطبه ٧٢
١٢٧	خطبه ٧٣
١٢٧	خطبه ٧٤
١٢٨	خطبه ٧٥
١٢٨	خطبه ٧٦
١٢٩	خطبه ٧٧
١٣٠	خطبه ٧٨
١٣٠	خطبه ٧٩
١٣١	خطبه ٨٠
١٣٢	خطبه ٨١

١٣٢	خطبه ٨٢
١٣٣	خطبه ٨٣
١٤٧	خطبه ٨٤
١٤٧	خطبه ٨٥
١٤٩	خطبه ٨٦
١٥٢	خطبه ٨٧
١٥٧	خطبه ٨٨
١٥٨	خطبه ٨٩
١٦٠	خطبه ٩٠
١٦٢	خطبه ٩١
١٨٧	خطبه ٩٢
١٨٨	خطبه ٩٣
١٩٢	خطبه ٩٤
١٩٥	خطبه ٩٥
١٩٥	خطبه ٩٦
١٩٧	خطبه ٩٧
٢٠١	خطبه ٩٨
٢٠١	خطبه ٩٩

۲۰۳	خطبه ۱۰۰
۲۰۵	نمودار صورخیال در خطبه
۲۰۶	نمودار کاربرد انواع صور خیال در خطبه
۲۰۷	نمودار کاربرد انواع تشبیه
۲۰۸	نمودار کاربرد انواع استعاره
۲۰۹	نتیجه گیری
۲۱۰	منابع
۲۱۱	چکیده انگلیسی

نقد تحقیق

استاد دکتر سید جعفر شهیدی نویسنده و مترجم بهنام وتوانای ایرانی که ترجمه کتاب نهج البلاغه هم جزئی از تلاشهای بی وقفه و ثمره های علمی ایشان است در ترجمه و برگردان از زبان عربی به فارسی با استعانت از مولی علی (ع) در رعایت فصاحت و بلاغت در ترجمه کتاب بسیار سعی و تلاش کرده اند و در استفاده از آرایه های ادبی از جمله صور خیال که تأکید زیادی بر آن شده است و توجه به متن اصلی عربی کوتاهی نکرده اند.

برای نمونه در خطبه اول که استعاره و تشبیه زیاد به کار برده شده است در متن اصلی هم به نمونه های زیاد از تشبیه و استعاره می توان اشاره کرد.

بَعْدُ الْهِمَمِ (استعاره)

غَوْصُ الْفِطَنِ (استعاره)

مَاءٌ مَّتَلًا طِمًّا تَيَّارَةً، مُتْرَاكِمًا زَجَّأَوِيَهُ (استعاره)

فَأَمْرَهَا بَرْدَهُ وَسَلَطَهَا عَلَيَّ شِدَّةً وَقَرَنَهَا إِلَيَّ حِدَّةً (استعاره)

حَمَلَهُ عَلَيَّ مَتْنِ الرِّيحِ الْعَاصِفَةِ وَالزَّعْزَعِ الْقَاصِفَةِ (استعاره)

رِيحًا أَعْتَقَمَ مَهَبَّهَا (استعاره)

فَأَمْرَهَا بِتَصْفِيْقِ التَّمَاءِ الزَّخَّارِ وَأَثَارِهِ مَوْجِ الْبِحَارِ (استعاره)

مَخْضَ السَّقَاءِ (استعاره)

رَمَنَ بِالزَّبْدِ رُكَّامُهُ فَرَفَعَهُ (استعاره)

ثُمَّ زَيَّنَهَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ وَضِيَاءِ الثَّوَابِقِ وَ أَجْرَى فِيهَا سِرَاجًا مُسْتَطِيرًا وَقَمْرًا مَنِيرًا (استعاره)

فَبَاعَ الْيَقِينَ بِشَكِّهِ (استعاره)

وَاسْتَبَدَلَ بِالْخَدَلِ وَجَلًّا (استعاره)

دَفَائِنِ الْعُقُولِ (استعاره)

وَاخْتَارَ مَنْ خَلَقَهُ سُمَاعًا أَحَابُوا إِكِيهَ رَعَوْتَهُ (استعاره)

لَأَطَّهَا بِالْبَلَّةِ (استعاره) أَمَدٍ مَعْلُومٍ (استعاره)

الْعَزِيمَةَ يُوَهِّنُهُ (تشبيه)

وَأَنْقَذَهُمْ بِمَكَانِهِ مِنَ الْجَهَالَةِ - (تشبيه)

يَرُدُّونَهُ وَرَوَدَ الْأَنْعَامِ وَيَأْلَهُونَ إِلَيْهِ وَوُلُوقَ الْحَمَامِ (تشبيه)

وَتَشَبَّهُوا يَمَلَأُ الْمُطِيفِينَ بَعْرَشِيَّةً يَحْزُرُونَ الْأَرْمَاجَ فِي مَتَجَرِّ عِبَادَتِهِ (تشبيه)

وَتَدَّ (کنایه)

فِي الْإِذْعَانِ بِالسُّجُودِ لَهُ (کنایه)

اعْتَرَتْهُ الْحَمِيَّةُ (کنایه)

كِتَابَ رَبِّكُمْ (مجاز)

ترجمه دکتر شهیدی در مقایسه با متن عربی و درصد استفاده از تشبیه و استعاره مجاز و کنایه کمتر از متن اصلی نیست حتی استاد سعی داشته اند که با توجه به آرایه های ادبی به کار رفته و در انتقال آنها در متن فارسی به معنای عمیق متن لطمه ای وارد نسازد

در خطب بیستم به لحاظ کوتاهی خطبه آرایه استفاده شده در آن نیز تنها به یک کنایه محدود شده است و قَرِيبٌ مَا يُطْرَحُ الْحِجَابُ (کنایه)

در خطبه چهلم نیز به لحاظ کوتاهی و خطبه آرایه استفاده در آن تنها به یک استعاره محدود شده

است.

يَجْمَعُ بِهِ الْفَيْءُ (استعاره)

در آخرین خطبه مورد تحقیق که در مورد پیامبر اکرم (ص) نگارش شده به لحاظ اهمیت موضوع از استعاره و تشبیه مربوط استفاده شده است.

التأثير: (استعاره)

بذکیره - ناطقاً (کنایه)

فَلَا تَطْمَعُوا فِي غَيْرِ مُقْبِلٍ وَلَا تَيَأْسُوا مِنْ مُدْبِرٍ فَإِنَّ الْمُدْبِرَ عَسَى أَنْ تَزِلَّ إِحْدَى قَائِمَاتِهِ وَ تَثْبُتَ
الْآخَرَى وَ تَرْجِيأَ حَتَّى تَثْبُتَا جَمِيعاً (استعاره و مجاز)

إِنَّ مَثَلَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ كَمَثَلِ نُجُومِ السَّمَاوَاتِ (تشبیه)

استعاره ها و تشبیه ها و کنایه و مجازهای بکار رفته در متن عربی در ترجمه دکتر شهیدی تأثیر بسزایی داشته اند و به کلام ایشان زیبایی خاص بخشیده است. به طوری آن لذت و بهره ای که از خود نهج البلاغه عاید خواننده می شود با مطالعه متن ترجمه نیز بر خواننده اثر می گذارد. و آن نشانگر دست به قلم بودن مترجم توانایی بوده است که بلاغت فارسی را در حدّ برابری با بلاغت عربی آن هم در ترجمه کتابی که خود راه و روش بلاغت است به اثبات رسانیده است. در پی اثبات فرضیه تحقیق است که نخست مرحوم دکتر شهیدی در متن ترجمه خویش از نهج البلاغه از دیدگاه بلاغی تا حد مساوات پیش رفته است یعنی موارد بلاغی در متن اصلی و مترجم تقریباً یکسان است و این بیانگر توانمندی بلاغی مترجم است در ثانی زبان فارسی از حیث توانمندی بلاغی اگرچه پیش رفته تر از زبان عربی نباشد بلکه همسان با آن است از دیر باز عربها، غیر عربها را عجم می نامیدند و خود را صاحب تمدن می دانستند و کتاب قرآن و نهج البلاغه هم به زبان عربی نگاشته شده بود خود را صاحب بلاغت و زبان عربی را در بالاترین حدّ بلاغت می دانستند و در این میان ایرانیان را نیز اُمّی و عجم می گفتند ولی از آن جایی که بلاغت زبان فارسی کمتر از بلاغت زبان عربی نیست حتی می توان گفت که عظمت و پیشینه بلاغت زبان فارسی بیشتر از زبان عربی است بنابراین نویسندگان و مترجمان ایرانی برای اینکه وسعت و گستردگی فصاحت و بلاغت زبان فارسی را نشان دهند و به دلیل اهمیت موضوع و استفاده

هر چه بهتر فارسی زبانان که با زبان عربی آشنایی ندارند به ترجمه نهج البلاغه به زبان فارسی مبادرت ورزیدند و در این میان باید طوری ترجمه می شد که از بلاغت زبان عربی کاسته نشود و حتی در زبان فارسی کلمات و جملات به طوری بکار برده می شد که بلاغت زبان فارسی را در حدّ اعلی نمایانگر شود.

در این تحقیق صور خیال استفاده شده در هر ده خطبه به طور جداگانه بین خطبه های ۱۰۰-۸۰ بیشتر از دیگر خطبه ها بوده است و در خطبه های ۱۰-۱ نیز به نسبت زیاد بوده است ولی در خطبه های ۵۰-۴۰ یا ۶۰-۵۰ که کمترین درصد استفاده از صور خیال را دارا هستند می توان دریافت که میزان استفاده از صور خیال یا هر آرایه دیگری در خطبه ها بستگی به کوتاهی یا بلندی خطبه ها نیز داشته است.

در هر یک از خطبه ها که آرایه صورخیال در آنها استفاده شده میزان کاربرد تشبیه و استعاره بیشتر از دیگر انواع صور خیال است که درصد مهمی از متن را به آنها اختصاص داده شده است در استفاده از کنایه هم به نسبت زیاد بوده است ولی از مجاز استفاده چندانی نشده است در استفاده از تشبیه در خطبه ها که درصد مهمی از موارد را به خود اختصاص داده است میزان کاربرد تشبیه بلیغ را می توان به وفور یافت که قسمت عمده ای را تشکیل می دهد.

در استفاده از استعاره در خطبه ها هم که درصد مهمی از موارد اختصاص به آن دارد استعاره مکنیه بیشتر از دیگر استعاره ها می باشد.

نهج البلاغه:

«نهج البلاغه این اثر ماندگار، برگی زرین از مجموعه خطبه ها سخنان و نامه های گهربار امیرمؤمنان علی (ع) آن بزرگ مرد تاریخ است که هیچ گاه غبار زمان پرده کهنگی و فراموشی بر سیمای پرفروغش نیفکند و از جلوه و شکوه آن نکاست و جایگاه بر جسته این ابر رحمت در آسمان اهل معرفت و دل‌های عاشقان به افول نگراید همه عالمان و محققان در طول تاریخ در برابر عظمت دانش و حکمتش سر تعظیم فرود آورده از مرز تعصب و فرقه گرایی گذشته تا بدانجا که دوست و دشمن زبان به ستایش گشوده و از این مائده آسمانی هر کس به اندازه معرفت خود توشه ای بر چیده است کتاب شریف نهج البلاغه شامل بخشی از سخنان، کلمات و نامه های امیرالمؤمنان است که ایشان در مناسبت‌های گوناگون بیان داشته اند.

جایگاه و اعتبار نهج البلاغه

پیامبر اسلام هنگام رحلت دو امانت گرانبها برای جهانیان به ودیعه نهاد که عبارتند از قرآن و عترت اهل بیت (ع) در میان عترت پیامبر، حضرت علی (ع) از مقامی ویژه برخوردار است؛ از جمله خصوصیات امیرمؤمنان که هیچ دوست و دشمنی آن را انکار نکرده فصاحت و بلاغت و سخنوری آن حضرت است که هرگاه لب به سخن می‌گشود همه را به تحسین و امین و می‌داشت کلام امیر مؤمنان دو خصوصیت ویژه دارد اول: زیبایی و فصاحت بی نظیر که آن را «فوق کلام مخلوق و دون کلام خالق» قرار داده است دوم: تأیید شگفت‌انگیز آن گونه نه تنها در آن زمان که پس از ۴ قرن هنوز هم هر شنونده ای را تحت تأثیر قرار می‌دهد در شأن کتاب شریف نهج البلاغه هم همین بس که آن را «أخ القرآن» دانسته اند.

مؤلف نهج البلاغه:

مؤلف نهج البلاغه شریف رضی که نامش محمد و کینه اش ابوالحسن است و سیدی بزرگوار و سایه‌ی افتخار دودمان پیامبر (ص) بود سید رضی در مقدمه نهج البلاغه انگیزه خود را در جمع آوری این کتاب شریف چنین بیان می‌دارد «من در سنین جوانی شروع به تألیف کتابی در خصائص ائمه علیهم السلام نمودم که اخبار و کلمات آن بزرگواران را به صورت گلچین شده جمع آوری نمایم. زمانی

که خصائص مربوط به امیرالمؤمنین را به اتمام رساندم مشکلاتی پیش آمد که نتوانستم کتاب را کامل کنم. در پایان کتاب خصائص امیرالمؤمنین فصلی از کلمات قصار آن حضرت آمده بود ولی خطبه ها و نامه های مفصل ایشان را ذکر نکرده بودم. چون عدّه ای از دوستان این فصل از کتاب را دیدند برایشان بسیار جالب بود لذا از من درخواست کردند کتابی مستقل پیرامون کلمات گرانبهای امیرمؤمنان تألیف نمایم بنابراین دست به کار تألیف این کتاب عظیم شدم و نام آن را نهج البلاغه نهادم»

اما چرا سید رضی نام کتاب خویش را نهج البلاغه (راه بلاغت و فصاحت) گذاشته است؟ سید رضی که خود ادیب و شاعری تواناست چون اعجاز امیرمؤمنان را در زمینه بلاغت و فصاحت دید با جمع آوری این کتاب عظمت امیرمؤمنان را در این فضیلت، علاوه بر فضائل دیگر حضرت، به اثبات رساند.

او با تألیف این کتاب اثبات کرد که امیرمؤمنان نه تنها پرچمدار میدانهای سیاست و جنگ و عبادت و اولین مؤمن به پیامبر (ص) است بلکه در زمینه ادب و سخنوری نیز به اوج قله بلاغت رسیده است پس چون سید رضی هدفش اثبات این فضیلت از فضائل امیر مؤمنان بود نام کتاب خویش را نهج البلاغه نهاد.

ترجمه های نهج البلاغه:

نهج البلاغه کتابی است که به جهت فصاحت و بلاغت بالای آن بسیاری از عرب زبانان هم از درک مفاهیم آن عاجزند چه رسد به غیر عربها. به همین جهت به زبانهای مختلف ترجمه های فراوان شده است ترجمه های فارسی نهج البلاغه حدود ۳۰ عنوان است که از قرنهای قبل تا به حال فراخور حال منتشر شده است. از جمله معروفترین ترجمه های فارسی در عصر حاضر عبارتند از

۱- ترجمه محمد علی شرقی

۲- ترجمه آیت ا... مکارم شیرازی

۳- ترجمه علامه محمد تقی جعفری

۴- ترجمه دکتر سید جعفر شهیدی

۵- ترجمه محمد دشتی

۶- ترجمه محمد جواد شریعتی

بلاغت چیست؟

مقصود اصلی از سخن، تفهیم معانی مختلف و تقریر حالات متفاوت است و در صورتی آنرا کلام و سخن ادبی و گوینده را ادیب و سخن سنج می گویند که مقصود خود را به بهترین وجه بفهماند و در روح شنونده مؤثر شود و خاطر او را برانگیزد تا حالتی را که منظور اوست از غم و شادی و مهر و کین و خشم و عتاب و امثال آن معانی در او ایجاد کند و این خاصیت را از سخنی می توان چشم داشت که به زیور فصاحت و بلاغت و سایر محسنات لفظی و معنوی آراسته باشد بنابراین بلاغت، متناسب بودن سخن فصیح است با مقتضای حال، یعنی رعایت کردن وضع شنونده و یا خواننده از جهت دریافت و مقدار اطلاع او و همچنین رعایت کردن موقعیت زمان و مکان و دیگر خصوصیت ها که موجب شود سخن یا نوشته در شنونده یا خواننده اثری مطلوب به جای گذارد. پس بلاغت به مقتضای حال مخاطب سخن گفتن است که می توان آن را سخن بنا به مقتضای اوضاع و احوال گفتن نیز تعبیر کرد بنابراین باید تمام اجزاء یک اثر از لغات و تعابیر گرفته تا تشبیهات و استعارات و ... باید در خدمت موضوع باشند تا یک اثر هماهنگ القاء شود.

نقد بلاغی:

یکی از انواع و شاخه های نقد ادبی، نقد بلاغی است که موضوع آن بررسی تأثیر اثر ادبی بر خواننده است این گونه نقد از عصر رومیان تا قرن هجدهم رایج ترین نوع نقد بود و در دوران جدید هم تحت نام نقد بلاغی تجدید حیات کرد.

نقد بلاغی عناصری را که نویسنده به کار گرفته تا دیدگاه های خود را بر خواننده منتقل کند بررسی می کند این ابزار ممکن است صریح و آشکار و یا غیر صریح باشد به هر حال باید دقت کرد که تأثیر عمده با چه ابزاری القاء شده است در برخی از صنایع مثل استعاره و مجاز معنی کلمات عوض می شود اما صنایعی هم هست که در آن ها معنی کلمات عوض نمی شود اما کلمات کاربرد خاصی می یابند تا تأثیر خاصی را ایجاد کنند. برخی از صنایع به موسیقی کلام می افزایند و برخی در کلام ابهام ادبی ایجاد می کنند به هر حال بررسی همه این موارد و امثال آنها در یک اثر ادبی به عهده نقد بلاغی است.